

Социално конструиране на актуалната теоретична парадигма за сигурност

Мими Корнажева

Social Construction of the Current Theoretical Paradigm of Security: *The study analyzes research findings since the 70s of the last century, when the icy relations between the communist East and the democratic West have been thawing. It delineates five new paths of social construction with regard to the theoretical paradigm of security: (1) security through cooperation; (2) widening of the scope of security; (3) human security, rather than state security; (4) new approaches to national security; (5) securitization. Finally, a synthesis of the current research framework of security is developed on the grounds of four main questions: (1) What is security?; (2) Security for whom?; (3) What issues are security problems?; (4) How to resolve security problems?*

Key words: *social construction, theory, security*

УВОД

От 70-те години на миналия век, когато от една страна, глобализацията вече набира скорост, а от друга се развива Хелзинският процес¹¹ и размразяването в отношенията между Запада и Изтока, започва дебат за сигурността, който проблематизира ортодоксалните схващания за заплахите пред човечеството.

В книга, озаглавена “Lexus и маслиново дърво”, Томас Фрийдман, влиятелен политолог, журналист и лидер на обществено мнение в САЩ, изразява убеждението си, че в съвременния свят се водят две битки – битка за просперитет и развитие, символизирана от автомобила Lexus, и битка за запазване на идентичност и традиции, символизирана от маслиново дърво¹².

В изчерпателно сравнение между глобализационната система и системата от времето на Студената война той достига до следното обобщение (Вж. Таблица 1):

Таблица 1

Характерен белег	Глобализация	Студена война
Обща характеристика	<i>Интеграция</i>	<i>Разделяне</i>
Технологична характеристика	<i>Компютризация, миниатюризация, дигитализация, сателитни комуникации, фиброви влакна и интернет</i>	<i>Ядрени оръжия, втора индустриална революция в доминантни общества, сърп и чук в развиващи се общества</i>
Система за измерване	<i>Скорост на търговия, пътуване, комуникация, иновация</i>	<i>Тежест на ядрените ракети и уравнението на Айнщайн</i>
Доминиращ символ	<i>www.</i>	<i>Берлинската стена</i>
Структуриране на властта	<i>Интегриране на пазари, национални държави и технологии, позволяващо на индивиди, държави и корпорации да достигнат навсякъде по света по-бързо, по-нататък, по-надълбоко и по-евтино, което предизвиква оскобяване на оставените извън системата</i>	<i>Баланс на суперсили</i>

¹¹ При подписването на Споразумението от Хелзинки през 1975 г. Валери Жискар д'Естен, президент на Франция, отбелязва, че европейските страни вече могат да спрат да се карат, а Улоф Палме, премиер на Швеция, репликира: Стъгнали сме се да не се убиваме, сега вече можем истински да започнем да се караме.

¹² Friedman, T. *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization*. Anchor, 2000

Водеща цел на външната политика	<i>Разпространяване на капитализъм навсякъде</i>	<i>Разпространяване на сфери на влияние</i>
Икономически правила	<i>Отваряне, дерегулация и приватизация</i>	<i>Регулиране;Протекционизъм в по-слабо развитите страни</i>
Доминантна идея	<i>Сближаване</i>	<i>Сблъсък, разведряване, несъгласие със системата или перестройка</i>
Отношение към отговорността	<i>Всички сме свързани, но никой не е отговорен</i>	<i>Разделените между лагери светове – комунистически, западен и неутрален</i>
Демографска тенденция	<i>Растящо придвижване от земеделски райони и селски начин на живот към урбанизирани райони и начини на живот, свързани с глобализирана мода, храна, пазари и развлечения</i>	<i>Придвижване на хора от изток на запад, възпрепятствано от Желязната завеса, и поток на хора от юг на север</i>
Характерна опасност, пораждаща тревожност и несигурност	Страх от бърза промяна, произтичаща от враг, който не можем да видим, докоснем или почувстваме, и която може да доведе до загуба на вид работа /професия/, работно място или общност във всеки момент	Страх от ядрено унищожение
Характерна система за отбрана	<i>Машина с рентгенови лъчи, която търси да открие опасността отвътре</i>	<i>Радар, който търси да открие опасността отвън</i>
Доминантна тенденция за културата	<i>Разпространение на американизация /от Big Mac до Mickey Mouse/</i>	<i>Утвърждаване на регионални хомогенни култури</i>
Определящ въпрос	<i>Колко бърз е твоят модем?</i>	<i>Колко голяма е твоята (ядрена) ракета?</i>
Тенденция за състоянието на властта	<i>Децентрализация</i>	<i>Централизация</i>
Основа за социални връзки	<i>Ние сме конкуренти</i>	<i>Ние сме или приятели, или врагове</i>
Локализация на бедността	<i>При изключените от системата</i>	<i>При обединените пролетарии</i>
Доминираща спортна метафора	<i>Спринт на 100 метра</i>	<i>Борба Сумо</i>

Както Фридман, така и мнозинството изследователи на международната сигурност очертават промяната във вида на заплахите, пред които е изправено човечеството.

Студената война налага представа за сигурност, чието ядро включва териториален интегритет, политическа независимост и ценностни системи на държавите чрез инструментите на властта и силата. В такъв контекст сигурността се обсъжда чрез понятия като баланс на силите, съюзи, съдържане и отбрана. В основата на това мислене е реализмът или неореализмът – парадигми от теориите на международните отношения, основани на егоистичния интерес на националната държава, конкурираща се за властови позиции в среда, дефинирана като международна анархия. Понятието **международна сигурност**, за разлика от традиционното понятие **национална сигурност**, е продукт тъкмо на Студената

война¹³. То е израз на убеждението, че националната сигурност във време на взаимна ядрена уязвимост може да се постигне единствено чрез международно сътрудничество и наличието на споделено разбиране за опасността от неконтролна ескалация на военен ядрен конфликт и война, която би била пагубна за цялото човечество. Проучванията на международната сигурност съответно са свързани с военни стратегии, които гарантират сигурност в условията на безпрецедентна опасност.

Краят на Студената война обаче обезсмисли старата парадигма. Колапсът на Съветския съюз детронира стратегическата значимост на биполярната ядрена конфронтация. Както се случи и с други аспекти на международните отношения, изучаването на международната сигурност загуби своя фокус и голяма част от фундаменталната си концептуализация. Идентификацията на държавата със сигурността попадна под атака от много посоки. Предметът на международната сигурност започна да се реконструира и дезагрегира. Постави се начало на нов процес по социално конструиране на една от най-сложните теоретични парадигми в обществените науки. Това изследване е посветено на този процес. То ще очертае пет направления на научния дебат, ще анализира и синтезира дефиниции за сигурност и ще направи обобщения относно структуриране на проблемите за сигурността около четири основни въпроса.

СИГУРНОСТ ЧРЕЗ СЪТРУДНИЧЕСТВО

Първото направление на актуалния научен дебат за сигурността е свързано с **отклонение от конфронтационния подход и преход към постигане на сигурност чрез сътрудничество** с потенциални съперници или врагове. В този контекст стават приложими понятия като *обща сигурност*, *кооперативна сигурност* или *режими за сигурност*. Защитават се и тезата, че може да възникнат *общности за сигурност* в региони, където сътрудничеството се е развило до такава степен, че войната е станала недопустима. Политическата реконструкция и интеграцията в Западна Европа, чиято ключова характеристика до Втората световна война е трансформация чрез военни конфликти, превръща континента в доминиращ пример за *общност за сигурност*. Факторите, които предпоставят възникването на такава *общност за сигурност*, са относителен баланс между военна техника за нападение и отбрана, висока степен на прозрачност, наличие на институции за сътрудничество в сферата на сигурността, въздействие на международната взаимозависимост и основополагаща роля на общите ценности като "спойка" на сътрудничеството. Понятието *общности за сигурност* се свързва с имената на Карл Дойч, Сидни Бърел, Робърт Кан, Морис Лий, Мартин Лихтерман, Раймонд Линдгрен, Франсиз Льовенхайм, а за негов основоположник се счита Ричард ван Вагенен.

Ще се спрем на приноса за изясняване на понятието на социалния конструктивист Емануел Адлер, който определя *мира като практиката на общността за сигурност*¹⁴. Той поставя силно ударение както върху общностите за сигурност, така и върху епистемичните общности. Основната презумция е, че и сигурността, и знанието са социални конструкции, които са конституирани от и в асоциация със специфични общности. Тези общности могат да бъдат национални, интернационални или транснационални. Когато общностите влизат в контакт една с друга, или пък има припокриване на членство в общности, тогава нормите и идеите, които конституират една общност, могат да протекат към друга. Развивайки влиятелните идеи на Карл Дойч относно общността за сигурност от края на 50-те

¹³ Вж.: Buzan, B. et al. *Security: A New Framework for Analysis*, Lynn Rienner Publ., 1998; Buzan, B. and Ole Weaver, *Regions and Powers: The structure of International Security*, Cambridge University Press, 2003; Dannreuther, R. *International Security: The contemporary agenda*, Polity Press, 2007

¹⁴ Adler, E., M. N. Barnett (Ed.) *Security Communities*, Cambridge University Press, 1998, p. 17

години на миналия век, той предлага тази общност да се дефинира като формирование, което запазва независимост на съставлящите я държави в правно отношение и в същото време ги интегрира и усилва у тях съзнанието за общност чрез силни институции и практики до степен, при която те придобиват зависимости от тези институции и практики очаквания за поддържаща мира промяна.

Адлер твърди, че централната характеристика на общността за сигурност е "легитимност,...основана на колективна идентичност"¹⁵. Такива колективни идентичности са социално конструирани от институции и индивидуални участници. Тяхното възникване и развитие се облекчава на първо място от комуникацията при търговията, миграцията, туризма, културен и образователен обмен, както и при по-традиционните междудържавни дейности като дипломатия и преговори за контрол на въоръжаването; на второ място – от съществуването на властов център, който привлича по-слаби държави. Впоследствие елитите на държавите, които съставляват общността, "усвояват", субективират тази идентичност.

Кога и при какви условия е по-вероятно да възникват общности за сигурност? За да се отговори на въпроса, се изследват три аспекта: ускоряващи условия; процесни променливи (трансакции, организации и социално опознаване/) и структурни променливи (власт и познание); взаимно доверие и колективна идентичност. Позитивното и динамично взаимодействие между процесните и структурни променливи прави възможно и устойчиво развитието на доверие и формира колективна идентичност, което от своя страна стимулира зависимо очакване за мирна промяна.

Със значим принос към концептуализацията на общностите за сигурност като регионални структури се свързват и имената на Бари Бузан и Оли Уивър¹⁶. Предложен е евристичен модел за три фази в развитието на общностите за сигурност – зараждане, възходящо развитие и зрелост, както и съответстващите им индикатори. Те въвеждат и понятие за регионални комплекси за сигурност (РКС), които се характеризират с кластери на тясна взаимозависимост в сигурността. В зависимост от актуалните модели на практиките, свързани със сигурността, могат да се очертаят различни видове регионални комплекси за сигурност. Най-развитата форма на РКС е Европейският съюз – регион, интегриран чрез институции и общи политики. В този регион с високо развита общност за сигурност участниците са спрели да се третират като проблемни за сигурността и са започнали да се държат като партньори.

РАЗШИРЕН ОБХВАТ НА СИГУРНОСТТА

Втората посока на дебата засяга разширяването на обхвата на понятието сигурност отвъд политико-военните въпроси. Разискват се широк кръг потенциални опасности и предизвикателства пред сигурността на човека. В периода след края на Студената война според Пол Уилямс¹⁷ основен приоритет на сигурността става **превенцията, намаляването, предотвратяването на заплахи за лелеяни (особено значими) ценности.** Следователно интелектуалното усилие трябва да е стимулирано от това да се постига сигурност за реални хора от реални места. Това включва познаване на ценностите, интерпретиране на миналото, разбиране на настоящето, и намерение да се влияе на бъдещето. Такъв нов подход следва да се прилага с оглед на четирите принципа на сигурността, а именно:

Да се осигурява научнообоснована насока за правене на политика за сигурност;

- Да се подпомага общественото мнение при оценяване на правената политика за сигурност;

¹⁵ Adler, E. 'Condition(s) of Peace', Review of International Studies, 24: special issue (1998), 167 - 184, p. 172

¹⁶ Цит.съч, с. 41-57

¹⁷ Williams, P. *Security Studies: An Introduction*, Routledge Chapman & Hall, 2008

– Да се критикува с цел подобряване на съществуващата политика за сигурност;

– Да се влияе върху разпределението на държавни субсидии за сигурност.

Уилямс се позовава на съществения принос на Бари Бузан за налагането на **нов теоретичен прочит на сигурността**. Бузан определя следните пет области на изследване на сигурността¹⁸:

– Военна – занимава се с боеспособност за нападение и отбрана и с представите на страните относно техните намерения едни спрямо други;

– Политическа – организационната стабилност на държави, управленски системи и идеологии, които им придават легитимност;

– Икономическа – достъп до ресурси, финанси и пазари, необходими за поддържане на приемливи нива на благосъстояние за гражданите и устойчиво държавно управление;

– Социална – устойчивост и еволюция на традиционни модели на език, култура и религиозна и национална идентичност и нрави¹⁹;

– Околна среда – местна и планетарна биосфера като основна поддържаща система, от която зависи всяка човешка дейност.

Защитниците на такъв подход посочват, че икономическото неравенство, деградацията на околната среда, масовата миграция, организираната престъпност и др. са сериозни заплахи за сигурността на обществата и индивидите – институции могат да се окажат с недостатъчен капацитет, държави може и да не оцелеят под техния натиск. Противопоставянето на такива “меки”, невоенни заплахи е също толкова сложно, колкото и на “твърдите” – военно-политическите заплахи. Например екологичните промени, все по-големият недостиг на природни суровини, острото противопоставяне и дистанциране имат решаваща роля във възникването на конфликти, които предизвикват и ускоряват социални проблеми. Въпреки комплексността на източниците на конфликти, компонентите на околната среда създават потенциални възможности за превантивни мерки. Глобалната екологична политика налага принципите на коопериране и съгласуване на интересите. На основание на опита, чрез методите и средствата на екологичната политика и дипломатия, могат да се намерят мирни решения на конфликтите и да се изключат причините за появяването им.

СИГУРНОСТ НА ЧОВЕКА

Третата линия на разсъждения измества държавноцентрираната представа за сигурността към понятия, свързани с добруването на отделния човек и на обществото. Тезата е аргументирана със социални факти, доказващи нарушения на правата на човека и потискане на малцинства в много части на света, където държавите не са в състояние да осигурят политически ред и икономическо благосъстояние²⁰. Доктрините за национален суверинитет и национална сигурност се превръщат в оправдание за използване на насилие срещу инакомислещите и политическата опозиция.

Понятието сигурност на човека (human security)²¹ е въведено с Програмата за развитие на ООН след края на Студената война²¹. Идентифицирани са четири характеристики на сигурността на човека:

¹⁸ Buzan, B. *People, States and Fear: An Agenda For International Security Studies In The Post-Cold War Era*. Harvester Wheatsheaf; 2nd edition, 1991

¹⁹ Тук би било по-уместно да се използва понятието *социокултурна* област на сигурността. Под *социално* често се разбира съотнасяне към социален статус и социални проблеми, произтичащи от него.

²⁰ Fierke, K. M. *Critical Approaches to International Security*, Polity Pr, 2007

²¹ United Nations Development Programme (1994): *Human Development Report*.// http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf

- (1) сигурността на човека е универсален проблем;
- (2) аспектите на човешката сигурност са взаимозависими;
- (3) проблемите трябва да се решават на ранен етап;
- (4) фокусира се върху отделния човек.

Постигнат е консенсус, че седем групи фактори заплашват сигурността на човека – икономически; изхранване; здраве; околна среда; индивидуални; общностни; политически.

Икономическата сигурност предполага наличие на базови доходи от трудови възнаграждения или от социални помощи. Смята се, че около една четвърт от населението на земята разполага с икономическа сигурност.

Изхранването означава на човешкото същество да е осигурен физически и икономически достъп до храна. Според ООН общото наличие на храна не е проблем, по-скоро трябва да се решава проблемът с лошото разпределение на храната и ниската покупателна способност, т.е. решаването на проблема трябва да се обвърже с икономическата сигурност.

Здравната сигурност означава наличие на минимална защита от болести и нездравословен начин на живот. В развиващите се страни основните причини за смъртността по традиция са заразни и паразитни болести, докато в развитите страни, големите убийци са заболявания на кръвоносната система. Днес хроничните заболявания, породени от начина на живот са най-честата причина за смъртност в света, 80 на сто от смъртните случаи са в страните с ниски и средни доходи. Според Организацията на обединените нации и в развитите индустриални страни заплахи за здравната сигурност са обикновено по-бедните хора в селските райони, особено децата. Това се дължи на недохранване и недостатъчен достъп до здравни услуги, чиста вода и други стоки от първа необходимост.

Екологичната сигурност има за цел да защитава човека от краткосрочни и дългосрочни опустошения на природата, от предизвикани от човешка намеса бедствия и от влошаване на състоянието на околната среда. В развиващите се страни липсата на достъп до чисти водни ресурси е един от най-големите заплахи за околната среда. В индустриалните страни една от най-големите заплахи е замърсяването на въздуха. Глобалното затопляне, причинено от емисиите на парникови газове е друг въпрос на екологичната сигурност.

Персоналната сигурност се свързва със защита на хората от физическо насилие, независимо дали от държавата (или други държави), от насилие, причинено от лица или организирани групи, от домашно насилие. За много хора най-големият източник на безпокойство са престъпленията, особено тежките престъпления.

Общностната сигурност се асоциира с темата за защита на хората от загуба на традиционни отношения и ценности, от сектантско и етническо насилие. Традиционните общности, особено на малцинствени етнически групи, често са застрашени. Около половината държави са имали някакви вътрешно-етнически конфликти. ООН обяви 1993 г. за Година на местното население, за да осветли продължаващата уязвимост на 300 милиона аборигени в 70 страни, които са изправени пред растяща спирала на насилието.

Политическата сигурност се свързва със защитата на основните човешки права. Според проучване, проведено от Amnesty International и посочено в горесцитирания доклад на ООН, политически репресии, широко разпространени изтезания, малтретиране или изчезване на хора все още се практикува в 110 страни. Нарушенията на човешките права са най-честите причини за политически вълнения.

Най-обобщено казано, сигурността на човека се разбира като неуязвимо по отношение на хронични заплахи като глад, болести, репресии, както и защита от внезапни срывове на нормалния начин на живот при бедствия и катастрофи. Кен Буут, често цитиран теоретик на световната сигурност, посочва изключителната

релевантност на сигурността на човека и отбелязва със съжаление, че старата парадигма за сигурност, а именно – милитаризацията, продължава да привлича най-много ресурси, във финансово отношение това са комбинираните доходи на 49% от световното население²².

РЕКОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

Промяната в концептуализацията на сигурността катализира **преосмисляне на националната сигурност**. Особено показателно в това отношение е изследването на Грегъри Фостър, на което ще се спрем по-подробно²³. Той е един от най-последователните защитници на необходимостта от ново разбиране за националната сигурност. Според него националната сигурност е по-скоро система, мрежа от взаимосвързани организации, които по презумция споделят обща цел, и които са натоварени с формулиране, изпълняване и наблюдаване на политиките и програмите по национална сигурност. Тя е жизнено важна, защото едновременно отразява и оформя доминантните ценности на едно общество. **Общността за национална сигурност включва не само институцио-нализираните структури, но и други елементи на обществото – медии, индустрия, групи по интереси, мозъчни тръстове, университети, местни власти и информираната публика.** Всички те могат да повлияят и да бъдат повлияни от държавните институции, и съответно се интересуват как те работят. Затова трябва да си даваме сметка, че **международната общност за сигурност** обхваща както отделните национални общности за сигурност, както целия контингент от супранационални или транснационални организации за сигурност, така и недържавните структури на гражданското общество. Затова авторът посочва **императиви за промяна в политиката за национална сигурност в контекста на променящата се парадигма на международната сигурност.**

На първо място трябва да се предефинира сигурността, защото, както се изразява той, думата е само кожата на живата мисъл и варира по цвят и съдържание в зависимост от различните обстоятелства и различното време, в което се използва. Сигурността от национална гледна точка не може да се приравнява с полицейска дейност, отбрана и външна политика. **Сигурността е по-скоро кардиналното мерило за безшевно свързване на вътрешни и външни политики.** Сигурността е толкова по-голяма, колкото по-добре са интегрирани вътрешните и външната политика. Да се гладен или бедомен, да бъдеш необразован или беден, да бъдеш хронично болен или зависим от наркотици, да се страхуваш непрекъснато от обир или нападение, да бъдеш изложен на екологични опасности, да имаш идентичност, която е поругавана или непризната в обществената среда, в която живееш – това не са по-малки заплахи от военна атака отвън, при това доста отдалечена. Да се осигури здравна грижа, благосъстояние, жилище, образование, превенция на престъпността, лечение на зависимости, икономическо развитие, опазване на околната среда, признаване на културни идентичности – това означава да се увеличи сигурността. Да се обърнем към такива потребности означава да признаем, че трябва да допринасяме за кохезия вътре в обществата, която е критична за ефективното упражняване на властта навън.

На второ място, трябва да се подкрепя интеграцията. Организационната структура съществува, за да балансира конкурентните цели на диференциацията (разделяне на работната сила и дейностите на организацията), от една страна, и постигане на ефективна координация на тези дейности (интеграция), от друга, за да се постигне обединяване на усилията. Диференциацията (специализацията)

²² Booth, Ken. *Theory of World Security*, p. 321 // http://books.google.bg/books?id=2Hzhwn9LJF0C&pg=PA321&hl=bg&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false

²³ Foster, G. *In Search of a Post-Cold War Security Structure*. DIANE Publishing, 1994

нараства, когато организацията се стреми да се справя ефективно със повишената комплексност и изискванията на управленската среда. Ефективната интеграция е необходима, за да преодолява неизбежните конфликти. Трябва да се стремим към по-пълна интеграция на обществото и на неговите структури - граждански и военни, вътрешни и международни, национални и супранационални, правителствено-индустрия, вода-въздух-земя, рутинни или спешни структури.

На трето място е необходимо да се осигурява приемственост. Стратегически е важно да се говори с един глас и да се демонстрира последователност на сменящите се администрации. Необходима е институционализирана рамка със следните характеристики: 1. редовни официални консултации между централните органи, вземащи решения, и организациите, отговорни за провеждане на политиката; 2. стандартизиран процес за провеждане на тези консултации, 3. елиминиране на възможността за който и да е участник да формира политика при отсъствие на консултативни процедури.

На четвърто място трябва да се работи за кооперативен контрол и балансиране. Логично е да се очаква, че системата на разделяне на властите, на контрола и балансирането ще поражда естествени търкания между компонентите на управляващите институции, но от това не следва да се достига до нулев резултат, т.е. щом единият печели, значи, че другият губи. По-скоро може да се мисли, че в такава система е заложена диалектиката, водеща до резултат, който е синтез от противоположни гледни точки. Ако конституцията разделя властите в името на повече свобода, тя също предполага, че практиката ще интегрира разделените власти в името на работещо управление. Тя налага върху отделните властови компоненти разделеност, но и взаимозависимост, автономност, но и реципрочност.

На пето място трябва да се препотвърди **върховенството на цивилния елемент над военния**. С малки изключения (напр. НАТО) повечето от "представителите" по света са военни върховни главнокомандващи. Цивилните служители са главно посланици без регионална ориентация и без правомощия върху военните (въоръжените) сили. Такива аномалии трябва да се преодоляват, ако искаме да изградим идентичност на държава, привързана към мира и ценяща върховенството на цивилните.

Накрая, много важно е да се постига **информиран публичен консенсус**. Трябва да се разграничава силната (с широко участие) демокрация от фината (репрезентативна) демокрация. Фината демокрация поражда болести, които елитистите омаловажават. Истинската сила е във виталността на политическата система и широкото участие. Нужен е широкопопулярен консенсус за действията на едно правителство най-вече в международната сфера. Нужен е и максимален стремеж към активен консенсус – осведомено съгласие от страна на гражданството, което трябва да упражнява по-скоро публично отсъждане, а не просто да предоставя обществено мнение.

СЕКЮРИТИЗАЦИЯ

Петият принос към новите изследвания на сигурността е въвеждането на понятието **секюритизация**, разбирано като целенасоченото превръщане на обичайна тема от обществено-политическите отношения в предмет на сигурност²⁴. Тази тема се представя като екзистенциална заплаха, за да оправдае действия извън границите на съществуващите политически процедури. Сигурността се разглежда като процес на социално конструиране на заплахи, който включва няколко фази. Първо, секюритизиращи действащи лица (най-често политическия елит) обявяват определен проблем за спешен, тъй като представлява заплаха за

²⁴ Collins, A. *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press, 2nd edition, 2009

оцеляването на заплашените; второ, публиката възприема тази спешност и по този начин се легитимират поисканите извънредни мерки за неутрализиране на заплахата. Така, с натиснатия „паник бутон“ решаването на проблема се изнася напред в дневния ред на обществото и за неговото решаване се осигуряват ресурси.²⁵

Така е осветлена една **важна характеристика на сигурността – тя не е нещо, което може да бъде измерено в абсолютни стойности, тя зависи от възприятията на различните участници в обществено-политическия процес и е оспорим концепт.** Изследването на секюритизацията извежда на преден план едно значимо обстоятелство – да се определи един проблем като въпрос на сигурността или като заплаха означава да се извърши обществено-политическо действие, а именно - да се вземе решение за това. В този контекст е уместно да си припомним мнение, изразено от Лауренс Уилкерсън, началник на канцеларията на бившия външен министър на САЩ Колин Паул и цитирано от Илия Троянов и Юли Цее²⁶:

„(Вицепрезидент) Чейни целенасочено преследваше една черно-бяла цел, при която сигурността на Америка имаше предимство пред всичко останало. Той смяташе, че може да бъде постигната префектна сигурност. Не мога да го обвинявам за това, че се е стремил да постигне сигурност в Америка, обаче той беше готов да съсипе цялата страна, за да я спаси.“

СОЦИАЛНО КОНСТРУИРАНЕ НА ПОНЯТИЕТО ЗА СИГУРНОСТ

В този общ контекст на теоретична еволюция, свързана с международната и национална сигурност, нека разгледаме и някои индикативни опити за дефиниране на това сложно понятие.

Като предмет на изследване сигурността възниква сравнително скоро, като **англо-американска инвенция от периода след Втората световна война.** По време на Студената война предмет на сигурността са *четирите s – states, strategy, science and status quo* (*държави, стратегия, наука и статукво*).

С цитирания по-горе труд Бари Бузан **прави пробив в доминиращата дотогава концептуална рамка на сигурността като синоним на акумулиране на мощ, като стока, която се притежава.** При този подход дори и индивидът трябва да притежава имоти, пари, оръжия и т.н., за да разполага със сигурност. Логиката на тази първа парадигма за сигурност е мощта да се мисли като път към сигурността - колкото повече мощ (особено военна) акумулират участниците, толкова повече сигурност си гарантират. Такава гледна точка обаче е нерелевантна предвид установената в международните отношения дилема на сигурността²⁷.

Затова Бузан разглежда сигурността от друга перспектива. **Сигурността трябва да е синоним на еманципация, на освобождаване. Тя трябва да се разбира като отношение между различни участници, а не като стока. Сигурността е нещо негативно - отсъствието на нещо заплашващо постигането на цел, тя е свобода от опасност. Сигурността е и нещо позитивно - тя е и**

²⁵ Buzan, B., Wæver, O. and de Wilde, J. (1998), *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, CO: Lynne Rienner

²⁶ Троянов, И. и Ю. Цее. *Посегателство над свободата. Истерия за сигурност, полицейска държава и ограничаване на гражданските права.* МД Елиас Канети, Русе, 2009

²⁷ Дилемата за сигурност се описва в международните отношения като спирала на несигурността. Когато една държава надгражда военната си мощ, за другите държави не е известно с каква цел се прави това - за отбрана или за нападение. Тези държави са по-склонни да възприемат такава политика като подготовка за агресия. Съответно те засилват мерките си за сигурност и отговорят с надграждане на своята военна мощ. Така се стига до общо нарастване на несигурността, при което държавите са все по-несигурни. Казано накратко, мерките за сигурност на една държава породжат несигурност у други държави. Вж. още за дилемата за сигурност например у Шмах, Л. *Може ли да се избегне дилемата за сигурност.* (Schmah, L. *Can the Security Dilemma Ever be Escaped?*)//<http://www.e-ir.info/2012/11/23/can-the-security-dilemma-ever-be-escaped/>

присъствие на нещо, подкрепящо постигането на целта, тя е **свобода за действие**. В този смисъл сигурността е придобита степен на увереност за отношения между участниците, която се постига чрез споделяне на определени обещания, което от своя страна осигурява увереност и предвидимост.

Елке Крахман разглежда променящата се среда от заплахи²⁸. **Заплахата за сигурността е събитие с потенциални негативни последици за оцеляването или добруването на държава, общество или индивид:**

Първо – става дума за възможно събитие в бъдещ момент и затова трябва да се оценява вероятността дадено събитие да се случи. Някои събития се считат за толкова невероятни, че не се мислят вече като опасности – напр. война между държавите-членки на ЕС;

Второ – заплахата за сигурността се характеризира с интензивност на потенциалните ефекти, т.е. дали заплашва оцеляването или просто благосъстоянието на човешките същества. Заплахи като болести и оръжия за масово унищожаване заплашват непосредствено човечеството, докато други – като заплахите за околната среда влияят върху оцеляването на човешките същества по индиректен начин;

Трето – заплахата за сигурността се характеризира с географски обхват на своите ефекти – ядрената опасност засяга цялото човечество, а гражданските войни – съответно държави или региони;

Четвърто – заплахите се различават по своя обект, т.е. кой е заплашен – колектив (населението на държавата, етническа група, религиозна група и т.н.) или отделни индивиди.

Заплахата за сигурността е обективна и субективна категория. Някои аспекти на сигурността могат да бъдат оценявани на базата на технически данни и доказателства. Обхватът на балистичните ракети напр. може да се измери. Други – като вероятността за етнически конфликт или използването на оръжия за масово унищожение в граничен конфликт са изначално субективни и базирани на убежденията, разбиранията на индивидите, участващи във вземането на решения. Сложността и субективността при оценка на заплахата води до постоянна промяна.

След края на Студената война започва тотална преоценка на ключови заплахи за сигурността. Краят на заплахата от ядрена война между САЩ и Съветския съюз не доведе до безпрецедентна сигурност за човечеството. Вземащите решения и обикновените хора са изправени пред множество нови заплахи – тероризъм, разпространение на оръжия за масово унищожение, граждански войни и етнически конфликти. Заплахата от глобална ядрена катастрофа не се смята за заплаха, защото се приема, че двете суперсили са променили императивите на външните си политики. Тероризмът се смята за заплаха от първостепенно значение не само защото се разпространяват оръжия за масово унищожение, които могат да се ползват в терористична атака, а и заради субективната оценка за вероятността на такива действия и техните цели, обхват и интензивност.

Ранжирането на заплахите за сигурността е труден и политически избор. Тъй като ресурсите на правителствата и международните организации са ограничени, те трябва да решават кое да бъде приоритет – дали заплахата с ограничен обхват и интензивност, но с висока степен на вероятност или пък заплахата с глобален обхват и потенциални човешки жертви, но с относително по-ниска вероятност. Например след 11 септември 2001г. на терористичните атаки се приписва растяща вероятност. Същото се случва и по отношение на разпространението на оръжия за масово унищожение. Разпространението на СПИН е сериозна заплаха и т.н.

Ако заплахата се определя от вероятност, обхват, интензивност и обект, то новите заплахи имат по-висока вероятност, по-променлив обхват и интензивност и

²⁸ Krahman, E. *New Threats and New Actors in International Security*, Palgrave Macmillan, 2005

нов обект. И нещо повече – **те всички са заплахи за глобалната сигурност** и са предизвикателства пред властите на различни управленски равнища. Крахман очертава основните характеристики на новите заплахи по следния начин²⁹:

- те са с по-висока степен на вероятност;
- те са по-разнообразни като обхват и интензивност, т.е. по-трудно става да се оценяват последиците от тях; ефектите от граждански войни, транснационална престъпност, тероризъм и СПИН не са непосредствено очевидни, могат да се измерят в по-дългосрочна перспектива, освен това последиците им върху човешкия живот са често непреки, напр. изселване на големи групи от население, нанасяне на щети на икономиката, намалена продължителност на живота, оттегляне на чуждестранни инвеститори;
- най-критична обща черта на съвременните заплахи е обстоятелството, че **не са насочени към държави, а към общности и индивиди. Новите заплахи** като гражданска война, тероризъм, транснационална престъпност, разпространение на оръжия с малък обхват, СПИН, **са транснационални**. Мобилни чрез същите технологии и транспортни средства, които облагодетелстват глобализацията на търговията и финансите, тези заплахи показват, че интеграцията може да води не само до възможности. Заплашващите сигурността са слабо затруднени при пресичане на национални граници и това подкопава системата за сигурност, базирана на суверенната национална държава. Транснационалните заплахи не се вместили в аналитичните рамки, установени през Студената война. Правителствата и международните организации трябва да разберат, че старите практики (като разполагане на постоянни въоръжени сили и защита на националните граници) за гарантиране на сигурност не вършат работа в борбата срещу транснационалните заплахи. Но не става дума само за адаптиране към новата ситуация. Националните граници и суверинитетът, които са били базата за национална и международна сигурност в миналото, сега често се превръщат в пречка. Затова транснационалните заплахи изискват преосмисляне на сигурността и как тя може да бъде постигана.
- Новите участници не само допринасят за нови заплахи, но могат да играят и значима роля за гарантиране на сигурност. Те могат да подпомагат решаването на проблеми в сътрудничество с държавите и международните организации.

Според българския експерт по международни отношения Владимир Чуков сигурността трябва се изследва с оглед на множеството ѝ аспекти – социални, етнически, икономически, военни, екологични, и т.н. “Всеки от тях приема съответно изражение, най-добре материализирано чрез привнасяне на съответния коректив срещу евентуална опасност. Така например мизерията представлява социален аспект на националната сигурност, политическите тенденции, олицетворяващи сепаратизъм на етническа основа – съответно етническа заплаха за сигурността, добрата база на националното стопанство представлява фундамент на икономическия аспект на сигурността и т.н.”³⁰

Георги Стефанов, един от най-влиятелните български теоретици на международната сигурност, поддържа тезата, че “международната сигурност е състояние на външните отношения на участващите в международното общуване страни и на цялата международна система, при което не възниква заплаха за жизнените интереси на отделните страни и на международната общност, а в случай, че такава заплаха възникне, съществуват надеждни средства тя да бъде преодоляна по начин, позволяващ нормално функциониране на системата и свободно развитие на всяка отделна страна”³¹. В друг свой труд той подчертава, че

²⁹ Пак там, с. 168

³⁰ Чуков, В. *Външна политика и идеи*. София, Парадигма, 1999, с. 103

³¹ Стефанов, Г. *Теория на международната сигурност*. София, Сиела, 2005, с.36

сигурността заема високо място в националните и интернационални ценностни системи и се свързва със “...съществуването и липсата на оптимални условия за общополезни отношения между участващите в отношенията страни” (подч. мое).³²

Николай Слатински разглежда сигурността като потребност, като равновесие и като динамична устойчивост. В несигурност хората си приличат и имат подобни реакции – стрес, страх, отчаяние, чувство за безизходица, надигат се ирационални вълни на недоволство и копнеж по политически спасител, твърди той. Обратното – при сигурност хората са различни. Сигурността, произтекла от един източник (например професионалният успех), оказва благоприятно влияние, докато рухването дори на една опора поражда несигурност, която може да повлече надолу целия психологически градеж на човека. Несигурността е базисната, изходната, водещата величина³³.

В статия, посветена на конституционния термин “национална сигурност”, д-р Петър Христов³⁴ достига до извода, че широкото използване в българското законодателство на термини като “национална сигурност” и “заплаха за националната сигурност” в конституцията, в още 33 закона и повече от 150 подзаконовни нормативни акта може да се разглежда като предпоставка и условие за обособяване на право на националната сигурност на Република България.

Като се придържаме към синтеза на Алан Колинс³⁵, че въпреки огромното многообразие от опити да се дефинира сигурността, практически възниква консенсус относно актуален социален конструктор на понятието, а именно, че **когато говорим за сигурност, става дума за това от какво са заплашени референтните обекти: света, държавите, човешките общности, групи и индивиди и какво могат да направят, за да се справят в контекст на опасности**, то ние приемаме, че **сигурността е благоприятна среда за физическо и духовно оцеляване и развитие на присъщите ѝ обществени видове (индивидът, малката група, по-голямата общност).**

Обобщавайки дискусията за съвременните измерения на международната сигурност, ще се позовем на Джеймс Розенау³⁶. Той твърди, че човечеството се е придвижило в ерата на **пост-интернационалната политика**, която се характеризира с технологични проби, кризи на съществуващи авторитети (включително и на властта), разпадане на консенсуси, революционни катаклизми, конфликти между поколения, които реструктурират човешкия пейзаж, в който избухват. Това, което по време на Студената война е вечната биполярна битка за оцеляване: СССР срещу САЩ; Запад-Изток; демокрация-тоталитаризъм; капитализъм-комунизъм, след края на Студената война се превръща в мултиполярно състезание с много участници, използващи различни инструменти на властта, при различни обстоятелства, поради много причини. Заминали са си регулярността, простотата и дисциплината на стария ред. Отдалечените, недвусмислени военни и идеологически заплахи, с които комфортно сме изстравали, са се преобразували магически в множествени, многосмислени, и невоенни и неидеологически предизвикателства, които са трудни за анализ и за продан на гласоподавателите. Може да се предположи, че сме свидетели на грандиозна еволюция, в която сме преминали от продължителен исторически период на гореща война, където същинското използване на военна

³² Стефанов, Г. *Международната сигурност*. София, 1997, с.6

³³ Слатински, Н. *Измерения на сигурността*. София, Парадигма, 2000, сс. 14-24

³⁴ Христов, П. *Конституционният термин “национална сигурност”*. В: Конституционализъмът и съвременното развитие на България. В., 2002, сс. 116-130

³⁵ Цит. съч., с. 2-3

³⁶ Rosenau, J. *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princeton, NJ:Princeton University Press, 1990, pp. 14 -16

сила е централен елемент на държавността, към силно компресиран период на Студена война, където заплахата от използване на сила за принуда придобива изключителна важност, и сега се намираме в период на **не-война, период, в който невоенните инструменти на властта съществено доминират**. Така както сме видели края на комунизма като възможна универсална идеология, така можем да говорим и за края на реализма в международните отношения. Това означава да извършим трансформация на погледа си към света, а именно:

– от първостепенната важност на националния интерес като определящ международно поведение към признаването на глобален (общочовешки, транснационален) интерес;

– от военната мощ като първостепенна мярка за национална мощ към невоенни индикатори за сила – култура, знание, икономическо благоденствие, опазена околна среда;

– от нерелевантност на морала като определящ международно поведение към централността на практики, които се оценяват като справедливи от все по-широк кръг участници;

– и най-важното – от вярата, че има обективна реалност (тъмната страна на човешката природа, неизбежността на войната и необходимостта на злото да се отговори със зло), към вярата, че ние социално конструираме реалността и че е в нашата власт да я преоговаряме, така че все повече от присъщите ѝ индивиди, групи и общности да я оценяват като среда, която е оптимална за оцеляване и развитие, т.е. като **среда, в която сигурността е фактор, а не бариера за свободата**.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Да се решава **политическият проблем сигурност** днес означава да се разделим с представите за сигурността от времето на Студената война. Днес сигурността не е и не може да бъде в портфейла само на министерството на външните работи или на отбраната. Сигурността засяга всички икономически сектори, многообразието от социални групи и форми на гражданското общество. Днес сигурността не е и не може да бъде управлявана в рамките на националната държава. Сигурността е предмет политики в контекста на многостепенното управление на ЕС и на глобалното управление, защото заплахите преодоляват национални граници с все по-голяма скорост. Последните примери с разпространението на ебола и с ширещото се влияние на Ислямска държава сред граждани на държави с развити демокрации са особено индикативни.

2. **Изследванията и обучението, свързани със сигурността, са мултидисциплинарни. В тях има място както за многообразието от обществени науки, така и за технически науки.**

Проблематиката на сигурността би могла да се обобщи в следните 4 въпроса:

- Какво е сигурност?
- Сигурност за кого?
- Кои проблеми са проблеми на сигурността?
- Как се постига сигурност, т.е. как се решават проблемите на сигурността?

По първи въпрос: Какво е сигурност?

Извън многобройните дефиниции за сигурност краткият отговор е свързан с консенсус относно следното: **сигурността е снижаване на заплахите/опасностите за особено значими ценности и отваряне на прозорци от възможности, чрез които хората реализират своите цели за развитие**. Става дума за ценности,

чието изчезване не просто заплашва оцеляването на съответните референти. Ако оцеляването е категория на съществуването, то сигурността включва и способността да се следват определени цели. Кен Буут говори за сигурността като *оцеляване плюс*³⁷. Този плюс добавя към свободата от опасности за живота и **свободата да правиш избор за развитието си. Сигурността е разчитане на потенциални и реално съществуващи пречки пред свободата, а не ограничаване на свободата.** Сигурността е **превантивно действие** в контекст на предвидими заплахи и **управление на кризи**, когато ни връхлетят непредвидени опасности.

С други думи, сигурността за личността, за организацията, за държавата, за наддържавното образувание минимизира вътрешните слаби страни и външните опасности, като по този начин подпомага оптималното използване на вътрешните силни страни и външните възможности. Подобна проблематика би следвало да се изучава чрез уводен курс, който изяснява както горната теза, така и многоаспектността на сигурността.

По втори въпрос: Сигурност за кого?

Сигурност е необходима на референтни обекти – на наддържавните субекти, на държавите и техните общества, на други колективни идентичности, на организации от публичния, частния и неправителствения сектор, на отделния човек. В такъв контекст трябва да се изучават узаконените форми на човешка организация от социо-политологична и икономическа гледна точка, както и правото, узаконило норми в обществените отношения. Необходимо е да се изучава и културата, присъща на организациите и другите човешки общности, тъй като тя е вместилището на ценности, към които те се придържат или от които се отклоняват. Следователно студенти, изучаващи сигурността, трябва да познават понятиятната система на политическите науки, на правото, на икономиката, на управлението и комуникацията в организациите и обществото.

По трети въпрос: Кои проблеми са проблеми на сигурността?

Този въпрос има няколко измерения – кой определя кои от лелеяните ценности за референта са застрашени от кого и как. Например в доклад на ООН са определени следните 6 кластърта от глобални заплахи:

- Икономически и социални опасности/заплахи – бедност, заразни болести и деградация на околната среда;
- Междудържавни конфликти;
- Вътрешнодържавни конфликти – граждански войни (вкл.етноцид , геноцид);
- Разпространение на ядрени, химически и биологически оръжия;
- Тероризъм;
- Транснационална организирана престъпност.

В този смисъл важно е да се изследват и изучават лелеяни ценности за отделните общества, както за тези с демократични политически режими, така и за тези с недемократични режими. Необходимо е да се изучават международни организации и Европейския съюз. Трябва да се познават концепции и стратегии за сигурност. Особена роля и място трябва да има тематика, свързана с правата и свободите на гражданите, тъй като с тях се асоциират лелеяните ценности в демократичните общества.

³⁷ Booth, K. *Theory of World Security*, p. 106, <https://books.google.bg/books?isbn=113946750>

По четвърти въпрос: Как се решават проблемите на сигурността?

Сигурността има своите действащи субекти, държавни структури, организации. Те решават какво ниво на заплахи може да се толерира и откъде нататък трябва да се действа. Тяхната дейност е основно превантивна, но и свързана с управление на кризи. Затова е важно е да се развиват умения за анализ на риска и да се утвърждава културата за превантивно действие. Необходими са умения за планиране и остойностяване на ресурсите за сигурност.. Управлението на сигурността е успешно, ако ефективността на политиката за сигурност, разбирана като осигурена благоприятна среда за оцеляване и развитие, е постигната ефикасно, т.е. на поносима цена за гражданите, организациите, държавите и наднационалните образувания. Особено нужно е използването на технологии в подкрепа на човешкия фактор. Очаква се принос от страна на техническите науки, тъй като както превенцията, така и управлението на кризи днес е немислимо без нови технологични решения, минимизиращи риска за човешкия живот. Изследователи и студенти обаче трябва да са наясно и с проблема секюритизация, който възниква, когато се фабрикуват заплахи, за да се защитят необосновано високи бюджети за сигурност или пък, за да се всява у гражданите страх, който ги прави по-лесно управляеми.

В обобщение ще кажем, че настоящата студия направи опит да предложи прочит на актуалната теоретична парадигма за сигурност и да обоснове параметри на изследвания и обучение, които са релевантни за политиките за сигурност в контекста на глобализиращото се жизнено пространство на 21 век.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Adler, E. 'Condition(s) of Peace', Review of International Studies, 24: special issue (1998), 167 - 184
- [2] Adler, E., M. N. Barnett (Ed.) *Security Communities*, Cambridge University Press, 1998
- [3]Booth, K. *Theory of World Security*// <https://books.google.bg/books?isbn=113946750>, 2007
- [4] Buzan, B. and Ole Weaver, *Regions and Powers: The structure of International Security*, Cambridge University Press, 2003
- [5] Buzan, B. et al. *Security: A New Framework for Analysis*, Lynn Rienner Publ., 1998
- [6] Buzan, B. *People, States and Fear: An Agenda For International Security Studies In The Post-Cold War Era*. Harvester Wheatsheaf; 2nd edition, 1991
- [7] Buzan, B., Wæver, O. and de Wilde, J. *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, CO: Lynne Reinner, 1998
- [8] Collins, A. *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press, 2nd edition, 2009
- [9] Dannreuther, R. *International Security: The contemporary agenda*, Polity Press, 2007
- [10] Fierke, K. M. *Critical Approaches to International Security*, Polity Pr, 2007
- [11] Foster, G. *In Search of a Post-Cold War Security Structure*. DIANE Publishing, 1994
- [12] Friedman, T. *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization*. Anchor, 2000
- [13] Krahan, E. *New Threats and New Actors in International Security*, Palgrave Macmillan, 2005
- [14] Rosenau, J. *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Princenton, NJ:Princenton University Press, 1990

[15] Schmah, L. *Can the Security Dilemma Ever be Escaped?* //<http://www.e-ir.info/2012/11/23/can-the-security-dilemma-ever-be-escaped/>

[16] United Nations Development Programme (1994): *Human Development Report*. // http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf

[17] Williams, P. *Security Studies: An Introduction*, Routledge Chapman & Hall, 2008

[18] Слатински, Н. *Измерения на сигурността*. София, Парадигма, 2000, сс. 14-24

[19] Стефанов, Г. *Международната сигурност*. София, 1997, с.6

[20] Стефанов, Г. *Теория на международната сигурност*. София, Сиела, 2005, с.36

[21] Троянов, И. и Ю. Цее. *Посегателство над свободата. Истерия за сигурност, полицейска държава и ограничаване на гражданските права*. МД Елиас Канети, Русе, 2009

[22] Христов, П. *Конституционният термин "национална сигурност"*. В: Конституционализъмът и съвременното развитие на България. В., 2002, сс. 116-130

Чуков, В. *Външна политика и идеи*. София, Парадигма, 1999, с. 103

За контакти:

Доц. д-р Мими Корнажева, катедра „Европеистика и международни отношения“, факултет „Бизнес и мениджмънт“, Русенски университет „Ангел Кънчев“

E:mkornazheva@uni-ruse.bg; T: +359 82 82 56 67

Студията е рецензирана.